
AHMET
ŞİMŞİRGİL
OSMANLI
GERÇEKLERİ
-II-
Sorularla Osmanlı'yı
Anlamak
TİMAŞ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7
HARF DEVRİMİ VE DİL ŞUURU 9
OSMANLICA: YENİ BİR DİL Mİ? 29
OSMANLI VE TÜRKLÜK 37
YENİÇERİLER 49
OSMANLI FETİH YÖNTEMLERİ 75
OSMANLI SEFERLERİNDE LOJİSTİK 93
OSMANLI'DA BİRLİKTE YAŞAM 115
KÖLELİK VE CARİYELİK 127
SARAYDA HADIM KÖLELER 141
CARİYE: KADIN KÖLELER 147
ŞEYH BEDREDDİN 163
EMİR TİMUR HAKKINDAKİ İDDİALAR 179
ŞEHZADELİK 191
YAVUZ DARBECİ Mİ? 213
YAVUZ KÜPE TAKTI MI? 223
YAVUZ VE HALİFELİK 227
YAVUZ'UN DOĞU İLE DERDİ NE İDİ? 241
YAVUZ SULTAN SELİM VE ŞAH İSMAİL 249
KONULARLA İLGİLİ SEÇME BİBLİYOGRAFYA 276
İNDEKS 281

HARF DEVRİMİ VE DİL ŞUURU

Hocam Osmanlı Gerçekleri Serisi'nin ilk kitabında tarihin öneminden bahsederken din ve dil şuurunun çok mühim olduğunu ifade etmiştiniz. Bir millet için dil niçin önemlidir?

Bakınız ilim tahsili, okumak, konuşmak, anlaşmak nasihat etmek hepsi dille ilgilidir. Dil, en kısa tanımıyla karşısındaki kişi ile anlaşma vasıtasıdır. Bu anlaşma nihayetinde bir milletin birbirini anlamasına kadar vardığında dil birliği ortaya çıkar.

Hazreti Mevlana'nın *Mesnevi*'sinde çok güzel bir kıssa anlatılır.

Arap, Acem, Türk ve Rum dört arkadaş ortak sahip oldukları tek dirhemle üzüm alıp yemek istediler. Fakat her biri üzümü kendi dilince istiyordu. Adamlardan biri: "Bu parayla engur alalım." dedi. Diğeri Arap'tı: "Hayır, ben inep isterim, engur değil." dedi. Üçüncüsü Türk'tü: "Bırakın bu boş sözleri ne engur, ne inep, bununla üzüm alalım." diye tutturdu. Dördüncüleri ise Rum'du, o da itiraz etti: "Geliniz bununla istafil alalım." dedi.

Derken kavgaya başladılar. Birbirlerini yumrukluyor, tokatlıyorlardı. Pek çok dil bilen bir âlim onları gördü, dinledi ve: "Durun, hepinizin de istediği olacak." dedi. Parayı aldı, onlara üzüm getirdi. Herkes memnundu. Olay, paranın neye yaradığında, üzümün ne olduğunda anlaşan ama dil farklılığından dolayı aynı şeyi istediklerinin bile bilincinde olmayan insanların cehaletini ortaya koyuyordu.

Hazreti Mevlana'nın bu kıssasında meddi-manevi pek çok hikmetler vardır. Biri de şu ki Hazreti Mevlana orada bütün dilleri bilen bir bilge olmuş olsaydı o kavganın olmayacağını ve problemin kolaylıkla ortadan kalkacağını belirterek dilin ehemmiyetine güzel bir vurgu yapmaktadır.

Kişilerin birbirini anlaması mühimdir. Birbirini anlamayan, dinlemeyen insanlar sonunda kendilerini kavga ve çatışmanın içinde bulacaklardır.

Bugün bırakın kelimelerin farklı dillerdeki karşılığını bilmeyip kavga edenleri, dedesiyle dahi anlaşamayan torunları görseydi Hazreti Mevlana acaba ne derdi? Son elli yıldır ülkemizdeki kin ve nefret söylemlerin, çatışmaların ve bölünmelerin temelinde birbirini anlamamak yatmaktadır.

Şöyle bir anekdot anlatılır. Çin'de asırlar önce talebeler, hocaları Konfüçyüs'e: "Şayet ülkenin bütün problemlerini çözecek gücü size verselerdi işe nereden başlardınız?" diye sormuşlar. Konfüçyüs bu suale: "Kelimelerin doğru söylenmesine çalışırdım." diyerek cevap vermiş. Talebeler, dilin neden bu kadar önemli olduğunu sorduklarında ise: "Kelimeler doğru söylenmezse çıkan sözler anlatılmak istenen sözler olmaz. Ağızdan çıkan sözler, anlatılmak istenen olmazsa yapılması gerekenler yapılmaz. Yapılması gerekenler yapılmayınca ahlak ve sanat soysuzlaşır. Bu defa da adaletsizlik başlar. Halk ne yapacağını bilememenin çaresizliği ve şaşkınlığı içinde bocalar durur." demiştir. Mevlana da bu durumu veciz bir şekilde:

Sözlerim fehmin kadardır kıl nigah
Hasretim fehm-i sahiha ah ah..

diyerek ne güzel ifade etmiştir. Bakınız şimdilerde atalarının lisanından beslenemeyen nesillerimiz, çölde serap görmüş gibi hayal âleminde gezinti yapmaktalar.

Zira ağaç köküyle yaşar. İnsan da din, dil ve tarih gibi köklerinden güç alır. Bunları kurutmamalıdır. Bunlardan birinin zarar

görmesi halinde o milletin birlik ve beraberliği zedelenir. Dil, bir milletin hem kılıcı hem kalkanıdır. Dil gitti mi, hürriyetimiz, bağımsızlığımız gider. Bir millete galebe çalmak için ordusunu bozmaktan, topraklarını işgal etmekten de daha etkili yol, dilini tarihini ve imanını tahrip etmektir. Bu itibarla dilimize yapılacak yatırım bütün kültürümüze sanatımıza, dinimize, iki cihanda geleceğimize yatırım yapmak olacaktır.

Hocam Cumhuriyet devrinin en tartışmalı meselelerinden biri, harf devrimi ve dildeki tasfiye çalışmaları oldu. Bu hadiseyi geniş bir zaviyeden değerlendirelim. Malumunuz bu yapılırken Osmanlıların hep Arap Fars ağırlıklı bir dil kullandıkları gündeme geldi. Osmanlı Devleti'nin resmî dili ne idi?

Biz bazen hadiseleri bugünkü zihniyetle çözmeye bayılıyoruz. Tanzimat'la beraber uygulanmaya başlayan ve anayasaya konulan bir resmî dil ideolojisi vardır. Buna alışmış olanlar her devlette resmî dil aramaya başlarlar. Osmanlı'nın, Selçuklu'nun resmî dili ne idi gibi geçmişteki veya günümüzdeki devletlerin resmî dilleri sorgulanmaya başlar.

Hâlbuki Tanzimat'tan önce bizim resmî dil diye bir meselemiz hiç olmadı. Hâkim dil vardır. Neticede herkes bildiği dille konuşur, o dille ilmini, irfanını edinir. Bu itibarla devletin hâkim unsuru da devlet kademelerinde bu dili hâkim kılar. Bu itibarla baktığımızda Osmanlılar bütün resmî evraklarında Türkçeyi kullanmışlardır. Osmanlı arşivlerindeki milyonlarca belge bize bunu söylemektedir.

Ancak meşhur hükümdür. "İmparatorlukların resmî dili olmaz". Zira idareniz altındaki milletler çeşit çeşittir ve her birinin farklı dilleri vardır. Sizin bunlara da maksadınızı anlatmanız gerekmektedir. Dolayısıyla Osmanlılar resmî yazışmalarda Türkçeden başka, Arapça, Farsça, Rumca, Ermenice, Bulgarca gibi diller de kullanılmıştır. Arşivlerde bunları da görmek mümkündür. Mesela Arap ülkelerindeki mahkeme kayıtları Arapçadır.

Bu noktada şunu da ifade edebiliriz. Osmanlı Devleti'nin maksadı idaresi altındakileri kültür dayatması altına almak değildi. Milletleri adalet ve huzur içerisinde yaşatmaktı. Bu da herkesin işlerini rahatça görmesi ile mümkündür. Bu itibarla resmî makamlar, her dildeki dilekçeleri kabul ederdi. Bazı memurlar Türkçe yanında, bulundukları yerdeki mahallî dili de bilirlerdi. Türkçe bilmeyenlerin devlet dairesine işi düştü mü, hemen bir tercüman bulunurdu.

Peki, Selçuklu'da ve Osmanlı'da eğitim dilinin Arapça olduğunu biliyoruz. Bunun sebebi ne idi?

Türkler İslam dairesine girdiklerinde bu dinin bütün eserleri Arapça veya Farsça ile yazılmıştı. Bu itibarla bu dilleri bilmeleri neredeyse mecburi idi. Yine Fıkıh, Hadis, Tefsir gibi ilimler ancak Arapçayı iyi bilmekle mümkündü. Bu itibarla Arapça ilim dili oldu. Ancak böyle olması Türkçenin ihmal edildiği anlamına da gelmiyordu. Tarih, coğrafya, tıp vb. fen ilimleri genelde Türkçe olarak verilmiştir. Keza bilhassa ilmihal ve ahlak başta olmak üzere dinî meselelerde yazılan Türkçe eserler de az değildir.

Osmanlı padişahlarının Türkçeyi ötelediği, kullanmadığı ve hatta unutturmaya çalıştığı ifade edilirken Karamanoğlu Mehmed Bey özellikle gündeme getirilmektedir. Onun Türkçe hakkında söylediği sözler günümüzde "Türkçe Bayramı" diye kutlanmaktadır. Bunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Öncelikle Karamanoğlu Mehmed Bey'in söylediği iddia edilen bu sözü ve bu ifadeyi bayraklaştıranları tanımak, bilmek ve değerlendirmek gerekmektedir. Asırlar sonra bu söz ortaya atılarak Mehmed Bey'i Türkçenin hâmisi, koruyucusu, Türk dilini ilk defa resmî dil olarak kabul eden kişi diye göstermek ve parlak nutuklarla övmenin arka planında neler yattığını anlamak gerekir. Bana göre bu algıda Osmanlıların Türkçe konusunda yaptıklarını görmezlikten gelmek kadar, tarihinde Osmanlılara karşı en büyük siyasi

mücadeleyi vermiş bulunan Karamanoğulları'nın bayraklaştırılması da yatmaktadır. Keza son dönemlerde Rumeli'nden Anadolu'ya göç etmiş olanların tamamen Karaman veya Konya'dan gitmiş gibi gösterilmesi de yine bu zihniyetin bir ürünüdür.Nitekim bu Karamanlıcılık ideolojisini yürütenlerde gizli veya açık bir Osmanlı düşmanlığını net bir biçimde görürsünüz. Oysa onların siyasi gücü ellerinde bulundurma dışında birbirlerine karşı bir husumetleri yoktu. Birbirlerine kız alıp veriyorlar ve akrabalık kuruyorlardı.

İkinci olarak ise Karamanoğlu Mehmed Bey'i tanımak gerekmektedir. Mehmed Bey Kamerüddin ilinde dağlardan Larende'ye kömür taşımakla geçinen Nure Sofi adlı birinin torunudur. Hiçbir eğitim almamıştır. Nure Sofi, Babailer tarikatına girmiş ve burada sivrilerek lider kadroda kendine yer bulmuştur. Anadolu Selçuklularının zayıflaması üzerine devlete isyan etmiştir. Oğlu Karaman Bey babasının ölümünden sonra yerine geçmiş ve isyan hareketini devam ettirerek Mut, Gülnar ve ardından Ermenek'i zaptetmiştir. Sultan IV. Kılıcarslan'ın buraları kendisine ıkta olarak vermesine rağmen o etraftaki kaleleri vurmaya devam edecektir. Onun yerine de Mehmed Bey geçecektir. Mehmed Bey de Selçuklularla mücadelesini devam ettirdi. Hatta Karamanlıların Cimri lakabını verdikleri Siyavuş adlı birini Konya'da tahta çıkarmaya muvaffak oldu. Böylece onun veziri olarak, Selçuklu Sarayı'nda ilk kez devlet idaresi ile tanıştı. Ancak eğitiminin yetersizliği nedeni ile devlet dilinden anlamayan Karamanoğlu Mehmed Bey, 1277 yılında yayınladığı fermanla "Şimden gerü hiç kimesne divanda, dergâhda, bergâhda ve dahi her yerde Türk dilinden özge söz söylemeye!" diye ferman çıkarttırmıştır.

Bu durum onun cehaletini ortaya koymaktan başka bir şey değildir. Ayrıca Mehmed Bey'in fermanında kullandığı hiç, divân, dergâh, bargâh gibi kelimelere baksak Türkçe olmadığı görülecektir.

Bu noktada Selçukluların devlet yazışmalarında Farsça kullandıkları tenkit edilebilir ise de bu durum onların Türkçeye kıymet

vermedikleri manasını çıkarmaz. Zira o dönemde de sarayın ve ordunun konuşma dili Türkçedir. Devlet kapısında sözlü olan her muamele Türkçe görülürdü. Halk Türkçe konuşurdu. Ünlü Selçuklu uzmanı Osman Turan Bey'in, Sultan Melikşah'ın yazışmalarında Türkçeyi kullandığını söylemesi de bu düşüncemizi güçlendirmektedir.

Nitekim bu durumun bir neticesi olarak gerek Büyük Selçuklu gerekse Anadolu Selçuklu Devletleri dağıldığında ortaya çıkan beyliklerin tamamı Türk beyliği olarak hüküm sürmüş ve Türkçeyi kullanmıştır. Bu hal Selçukluların Türkçeye verdiği değeri göstermektedir. Aksi halde iki asırdan fazla Türkçeyi unutturmuş olsa böyle bir durum mümkün olur muydu?

Keza Osmanlılar da bunlar arasındadır. Osmanlılar, bütün kültür değerlerimize zirve yaptırması gibi Türk diline de altın çağını yaşatmıştır. Türk dilinde şah eserler verilmiştir. Bunu anlamamak ve bilmemek gözlerini kapayıp güneşi inkâr etmekle aynıdır.

Bakınız milli kültür alanında Türk diline en büyük hizmeti yapan padişah II. Murad Han'dır. O, döneminde telif edilen eserlerde, Türkçe yazmak hususunda büyük bir titizlikle durdu. Ayrıca açık bir dil kullanılmasını emretti. Dolayısıyla devrinde Türkçe pek çok eser yazıldı. Özellikle Yazıcıoğlu Ali'nin Türk-Oğuz geleneklerini anlatan *Tevârih-i Âl-i Selçuk*'u, Molla Arif Çelebi'nin Anadolu fethini ve Türkleşmesini konu edinen *Danişmendnâme*'si, Şeyhi'nin *Hüsrev ü Şirin*'i, Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediyye*'si ile Mercimek Ahmed'in Farsçadan çevirdiği *Kâbusnâme*'si dil tarihimiz açısından fevkalade önemli eserlerdir.

II. Murad Han'ın Türkçe hususunda ne kadar hassas olduğunu, Mercimek Ahmed ile arasında geçen şu olay çok güzel anlatmaktadır.

> Bir gün Filibe yolunda padişahın hizmetine vardım. Baktım ki cihanın sultanı, zamanın galibi, sultan soyundan Sultan Murad Han, elinde bir kitap tutar. Bu hakir, hasta gönüllü, o âlicenap padişaha:

Bu ne kitabıdır diye sordum. O tatlı sözüyle: "*Kâbusnâme*'dir." diye cevap verdi ve dedi ki: "Hoş kitaptır. İçinde çok yararlı şeyler ve öğütler vardır. Amma Fars dilincedir. Bir kişi Türkçeye çevirmiş fakat anlaşılır değil, açık söylememiş. Bundan dolayı hikâyelerden tat bulmayız. Amma bir kimse olsa, bu kitabı açık ve anlaşılır bir biçimde çevirse, ta ki anlamından gönüller haz alsa."

İşte bu söyleşiden sonra Mercimek Ahmed, kitabı Türk diline gayet güzel ve veciz bir tarzda çevirmiştir.

Yine tezkirelerin kaydettiğine göre, Osmanlı padişahları içinde şiirleri ilk defa kaydedilen padişahtır.

Gerçi-kim haddim değüldür büseni kılmak dilek,
Arif olan çün bilür anı ne lazım söylemek

ve;

Her kişi dünyada meşgul oldu bir kâr üstüne
Sana meşgul olmuşuz biz kâr-ber-kâr üstüne

Gibi ustaca şiirler yazabilecek kadar kuvvetli bir şairdi.

II. Murad Han'ın Türkçeye karşı hissettiği bu yüksek sevgi ve şuur seleflerinde olduğu gibi haleflerinde de aynen devam etmiştir. Padişahların çoğunluğu bir divan teşkil edecek kadar mükemmel Türkçe gazeller kaleme almışlardır.

Uzun yıllar "Kızıl Sultan" diye kötülenen Osmanlıların son kudretli hükümdarı II. Abdülhamid Han da Türkçeye aynı kıymeti ve değeri vermiştir. Türkçeye sahip çıkan Padişah, Türk tarihinde ilk defa halk dilinde yaşayan Türkçe kelimelerin resmî kanallar vasıtasıyla toplanmasını istemiştir. Maarif Nezareti'ne gönderdiği yazıda devrin muallimlerinin bu önemli görevi yerine getirmelerini istemiştir.

Osmanlılarda okuma-yazma oranının çok düşük olmasını neye bağlıyorsunuz?

Bu tamamen dönemin şartları ile alakalıdır. Ancak günümüzde bu oran verilirken yüzde iki, üç veya yedi gibi rakamlarla ifade edilmesine hemen aldanmamak gerekir. Zira okuma-yazma oranı derken genelde bugünkü üniversite karşılığı olan medreselerde eğitim gören talebeler kastedilir. Zaten başka türlü fikir serdetmeniz de imkânsızdır. Zira o dönemlerde okuma yazma anketleri yapılmadı. Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarında da okuma yazma oranını ilkokul diploması alıp almadıklarına göre belirliyorduk. O devirlerde dünyanın diğer güçlü ülkelerinde de bu durum aynıdır. Zira yüzde doksan geçim kaynakları ziraata dayalı bir toplumun, çocuklarını neden medreseye göndermediğini sorgulamak ahmaklıktır.

Diğer taraftan gençlerin medrese eğitiminden sonra iş bulma imkânları da mahduttu. Bugün sanayi, ticaret, siyaset, idare, eğitim, askeriye hangi meslek sınıfını düşünürsek düşünelim üniversitede bir bölümü var. Ayrıca sanayileşen dünyada iş kolları çok çeşitlendi. Dolayısıyla o dönemlerde bugünkü gibi kamu sektöründe iş kolları çeşitli olmadığı gibi sanayi iş kolları eğitiminin de usta-çırak ilişkisi içerisinde verildiğini unutmayalım.

Bu arada çok çarpıcı bir tespitimi de sizinle paylaşmak isterim. İncelemiş olduğum arşivlerdeki tereke defterlerinde, XVI ve XVII. yüzyıllarda kitap bulunan ev oranının çok yüksek olduğu görülmektedir. Şayet yazmayı bir kenara bırakırsak bu durumda okuma oranının bahsedildiği gibi yüzde beşlerde değil çok daha yüksek oranlarda olduğunu da söylemek mümkündür.

Belirttiğiniz üzere gençler okula yani medreseye gitmediklerine göre okuyup yazmayı nerede nasıl öğrenebiliyorlardı?

Osmanlılarda medrese eğitiminden önce kız-erkek bütün çocukların gittiği sıbyan mektepleri vardı. Beş yaşında başlayan bu eğitim en az on yaşına kadar devam ederdi. Gençler bu sürede

Kur'ân-ı Kerim okumak, akaid, ahlak, fıkıh ve dört işlem gibi bilgileri öğrenirlerdi. Kur'ân-ı Kerim'i hatmeden bir talebenin eski Türkçe kitapları okuması da çok kolay olurdu. Bu itibarla birilerinin, "Osmanlı'da okuma oranı çok düşüktü" şeklindeki iddialarına karşı, "Sıbyan mekteplerine devam eden öğrenciler Türkçe kitapları rahatlıkla okuyabilir" tezini savunmak daha kolaydır.

Diğer taraftan bazıları bilgi sahibi olmadan fikir serdetmektedirler. Mesela Osmanlı son dönemi okuma yazma oranı konusunda bize zengin bilgiler sunmaktadır. 1903 yılı Maarif Salnâmesi'ne göre, yirmi milyon nüfusun, bir milyon üç yüz bini talebedir. Bu sayının sekiz yüz elli bini ilk mekteptedir. Şu halde nüfusun %5'i ilk mektebe devam etmektedir. Orta, lise ve yüksek tahsilde veya gayrı resmî mekteplerde okuyan, hususi ders alan talebeler de vardır. Buna yüzbinleri bulan memur sayısını da eklemek gerekir. Bu durumda okuryazar nispetinin %50'den aşağı olması mümkün değildir. Ancak Birinci Cihan Harbi'nde okumuş kitlemiz cephelerde erirken, harf inkılâbı yüzünden de okuryazar kesim, bir günde okuyamaz ve yazamaz hale getirilmiştir. Bunları da göz ardı etmemelidir.

"Türklerin uzun yıllar değişik coğrafyalarda büyük imparatorluklar kurması dilinde yabancılaşmayı getirdi" diye bir görüş var. Buna katılıyor musunuz?

Hayır. Bir defa buna yabancılaşma demek mümkün değildir. Yabancılaşmak için kendisini de Türk hissetmemesi gerekir. Zira dilini kaybeden kimliğini ve özünü de mutlaka kaybeder. Nitekim Avrupa'ya göçen Hun ve Bulgar Türkleri dillerini kaybettiklerinden Slavlaştılar.

Belirttiğiniz üzere Türk milleti hemen her kıtada devletler kurmuş ve çeşitli milletleri hâkimiyetinde bulundurmuş ve bu vasfı asırlarca sürmüştür. İşte Türk dilini anlamak için onun bu karakteristik vasfını da iyi bilmek gerekir. Nihad Sâmi Banarlı Bey'in ifadesiyle: "İmparatorluk dilleri hâkim oldukları ve idare

ettikleri milletlerden vergi alır, bac alır, mahsul toplar gibi kelime de alırdı. Hem bu alışın miktarı, ölçüsü de olmazdı. Kendilerine lazım olduğu kadar alırlardı."

Nitekim Türkçe gibi Latince, İngilizce ve Arapça da özdil değildir. Zira bu diller de imparatorluk kurmuş milletlerin dilleridir. Bunlar da toprak zapteder gibi kelimeler de zaptetmişlerdir.

Bakınız İngilizler idare ettiği her milletten kelime kaparken, Arapça, Yunanca, Latince ve Farsçadan binlerce kelime devşirmişlerdir. Sadece İkinci Cihan Harbi'nden sonra İngilizceye Kore ve Japon dillerinden dört bin kelime geçmiştir. İngilizler bunu gururla ifade etmektedirler. Bu itibarla büyük kültür ve medeniyet dilleri özdil olma basitliğine ve taassubuna kapılmazlar.

Türkçeyi daha Orta Asya'daki kuruluşu sırasında bile özdil olarak değil bir imparatorluk dili olarak tanımlayan Nihad Sâmi Banarlı Bey şöyle demektedir:

> Bir dilin doğuşunda, karakterinde ve dehasında, başka dillerden derlenmiş kelimeleri millileştirme hayatı ve kudreti varsa, artık o dili özdil yapmaya kalkmak, dili kendi tabiatından ve dehasından uzaklaştırmaktır ki bunu ancak cehaletin ve dalaletin elleri yapar.

Gerçekten de İslam dairesine giren Türkler, Arapça ve Farsçadan aldığı kelimeleri asli haliyle bırakmamış tamamen kendisine has kelimeler haline getirmiştir. Öyle ki Türklerin Arapça ve Farsçadan devşirerek aldığı kelimeleri Arap ve Fars duyduğunda anlamayacak bir hale getirmiştir. Bir anlamda bunlar Türkçeleşmiştir. Tıpkı Osmanlılar döneminde Avrupa'da Müslüman olan İngiliz, Fransız ve sair milletlerden insanlara Müslüman oldu demeyip Türk oldu demeleri gibi.

Misal olarak Farsça ruzenin bizde oruc, Arapçadaki manaranın minareye dönüşmesi gibi. İşte bu şekilde Türkler ayrı ülkelerden derledikleri lüzumlu kelimeleri kendi dillerinin gramerine, estetiğine ve fonetiğine göre milli bir hale getirmişlerdir. Asırlarca

kullanmışlardır. Bunları atarsanız zavallı hale düşersiniz. Konuşamaz ve derdinizi anlatamaz hale gelirsiniz.

Tıpkı saray da doğmuş, saray kültürünü, yaşayışını, ahlakını bilen bir gencin, kendisini çadırda doğmuş sığ bir eğitimden geçmiş bir köy delikanlısı yerine koyup davranması gibi.

Bugün Arapça ve Farsça diyerek kelimelerimize uyguladığımız düşmanlık ve kıyım sonucu, zengin Türkçemizi bir çadır dili haline getirdiğimiz ve perişan ettiğimiz acı bir şekilde görülmektedir. Peki, bunların yanında İngilizceden, Fransızcadan, Almancadan ve Latinceden giren kelimeleri de ayıklamaya kalksak dilimizin hali ne olur bir düşünelim. Mesela bizde tıp ve eczacılık lisanı köklerini hep Latinceden almıştır.

Yine çarpıcı bir misal olmak bakımından Yahya Kemal'in şu dizelerini okuyalım:

Artarak gönlümün aydınlığı her saniyede
Bir mehabetli sabah oldu Süleymaniye'de
Kendi gökkubbemiz altında bu bayram saati

Bu büyük edebiyat dâhimizin "Süleymaniye'de Bayram Sabahı" şiirinden alıntıladığımız şu giriş mısralarında, saniye, mehabetli, sabah, Süleymaniye, kubbe, bayram, saat gibi Türkçe olmayan kelimeleri atarsanız yerine ne koyacaksınız ve bu şaheser şiiri ne hale getireceksiniz? Diğer taraftan bu kelimelerin Türkçeleşmediğini kim iddia edebilir.

Peki Batı dillerinden giren kelimelere dokunmadığımıza göre dildeki bu devrimin farklı bir maksadı mı vardı?

Aslında dil devriminin temel gayesinin, okuma yazmayı kolaylaştırmak ve yaygınlaştırmak olduğu ifade edilir. Hâlbuki devrimin en büyük savunucusu ve uygulayıcısı olan İsmet İnönü maksadını şöyle ifade ediyordu:

> Harf Devrimi'nin tek amacı ve hatta en önemli amacı, okuma yazmanın kolaylaşmasını ve yaygınlaşmasını sağlama değildir.

> Devrimin temel gayelerinden biri, yeni nesillere, geçmişin kapılarını kapamak, Arap-İslam dünyası ile bağları koparmak ve dinin toplum üzerindeki etkisini zayıflatmaktı. Yeni nesiller, eski yazıyı öğrenemeyecekler, yeni yazı ile çıkan eserleri de biz denetleyecektik. Din eserleri, eski yazıyla yazılmış olduğundan okunmayacak, dinin toplum üzerindeki etkisi azalacaktı.

Bir Kırgız atasözü vardır. "Tilin coytkan özün coytar" yani dilini yitiren özünü kaybeder diye.

Gerçekten de bir toplumu yok etmek mi istiyorsunuz? Dilini, kültürünü yok edin! Gerisi çorap söküğü gibi gelecektir. Genç kuşaklar zengin ve medeni diller karşısında aşağılık kompleksi içerisinde savrulacak ve mankurtlaşacaktır.

Nitekim bunda başarılı da oldular. Mesela dinî ilimler o kadar basite indirgendi ki dün tefsir ilmi için on sene eğitim alınmakta iken bugün gençlerin eline bir meal tutuşturdular ve herkes sanki tefsir allamesi oldu.

Bu durum herhalde bir gün de olmadı. Harf devrimine geçişte sizce bir ön hazırlık var mıydı? Bu projenin sahibi kimdi?

Aslında bu çalışmanın çok daha öncelere dayandığını düşünmekteyim. 1924 yılından beri Türkiye'de eğitim öğretim alanında danışmanlık yapan Amerikalı uzman John Dewey bütün bu inkılapların teorisyenidir. Maarif Vekâleti tarafından, "Demokratik bir sistemde öğretmen kadrosu nasıl yetiştirilir?" sorusunun cevabını aramak üzere çağırılmıştır. John Dewey bunun için mevcut kadronun tamamen tasfiyesini düşünüyordu. Ancak bunu gerçekleştirmek kolay değildi. O en kolay yolu seçti. Harf devrimi. Böylece bütün hocalar bir günde cahil kalmıştı. Eski harflerle eğitim yasaklandığından ve Latince harflere de aşina olmadıklarından hepsi pasifize edilmiş bulunuyordu.

Bu girişim bir ülkenin ordusunu ve donanmasını bir günde yok etmekle eşdeğer idi. Eğitim ordusunu kim teşkil edecekti. Elbette bu harflere aşina olanlar. Bunlar yıllardır misyoner mekteplerinde

özel yetiştirilmiş kimselerdi. John Dewey'in raporları doğrultusunda artık eğitim sistemimiz yıllardır Türk, Osmanlı ve İslam düşmanlığı içerisinde yetiştirilmiş öğretmenlere tevdi edilmiş bulunuyordu. Yüksek mektep hocaları ise Avrupa'dan getirtiliyordu. Macar Rişko, İngiliz B. W. Downs, Alman Hans John, Oskar Reşer, Frank Dopler ve P. Lohüan; Amerikan Rodolf Pirjane, Miss Goff ve Leroy Stuber; Fransız Jean Robin, Debes, Saint Etyen, Caput ve A. Hobsehette; Polonyalı T. Kowalksky bunların başında geliyordu. Bu hocalardan yetişen talebeler de ileride Köy Öğretmen Okullarında görev alacak eğitim ordusunu teşkil edeceklerdi.

Yine Dewey'in raporları doğrultusunda Osmanlı'dan intikal eden bazı okulların ismi değiştirilerek devam ettirilmiş ve isim değişikliği ile önceki dönemle olan bağların kesilmesine çalışılmıştır. Askerî, meslekî ve teknik okullar bu hususta ilk akla gelen örneklerdir. Mesela 1933 yılında Dârul-fünûn ilgâ edilerek İstanbul Üniversitesi adı altında yeniden şekillendirilirken yine Dârul-fünûn bünyesindeki İlahiyat Fakültesi de kapatılarak hocaları görevden uzaklaştırılmıştır. Peki, bunların yerine kimler geçmiştir. İşte bu mühimdir. Alman, Macar, İngiliz ve Avusturyalı profesörler atanarak ortaya çıkan boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Müfredatta ise maddeci, pozitivist eğitim temel doktrin halini almıştır.

İlahiyat fakülteleri kapatıldı demişken, İsmet İnönü zamanında ilahiyat fakülteleri yeniden kuruldu. Bu kuruluş safhası hakkında çok ilginç bir anekdot anlatıyordunuz. Meseleye ışık tutma bakımından anlatabilir misiniz?

Bakın aslında bu anekdot dinî ilimler ile alakalı olsa da bir anlamda İnönü'nün dildeki hedeflerini de ortaya çıkarmış olmaktadır. İsmet İnönü, 1949 yılında Menderes ve ekibinin ayak seslerini işitip, idarede saf dışı kalacağını anlayınca derhal ilahiyat fakültelerini açtırmak üzere harekete geçecektir. 27 yıldır dini unutturmak için

büyük uğraş veren İnönü, giderayak ilahiyat fakültelerini açtırmak için neden acele ediyordu?

Bu hususta şöyle bir hadise nakledilir: "İnönü, ilahiyat fakültelerini kurma kararını alınca müfredatın hazırlanmasını istedi. İlgililer verilecek dersler olarak hadis, usûl-i hadis, fıkıh, usûl-i fıkıh, tefsir, akaid, mantık, kelam yazıp getirdiler.

İnönü sinirlenmişti. 'Bunlar ne?' dedikten sonra: 'Yazın bakalım. Sosyoloji, psikoloji, tarih, felsefe, hadis, tefsir, hukuk...' Etrafındakiler şaşkınlıkla izliyorlardı. İnönü sonunda hepsinin şaşkınlığını giderecek sözü söyledi: 'Şimdi hepsinin başına din diye ekleyin bakalım!..'"

Böylece Din Felsefesi, Din Sosyolojisi, Dinler Tarihi, İslam Psikolojisi… diye ucube bir ilahiyat fakültesi ders programı ortaya çıkmış bulunuyordu.

Yani artık bizim ilahiyat fakültelerimiz İslam'ı öğretmeyecekti, felsefe yapacaktı. Usul ilimleri ortadan kaldırılmıştı. 1400 seneden beri yapılan çalışmalar, Ehl-i Sünnet yolu, mezhepler, gelenekçi ve tarihselci denilerek müzeye kaldırılmıştı. Artık Kur'ân-ı Kerim'i sadece kendileri anlayacak ve kendileri manalandıracaktı.

İşte dilde yapılan uygulamalar da dili yozlaştıracak, bitirecek bir anlamda köklerimizle bağı koparma noktasına getirecekti.

Dil devrimine karşı çıkan enteresan bir sima var. Avram Galanti. Kendisi İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi idi. İttihatçıların, dil devrimine baş koydukları bilindiği halde Yahudi Avram Galanti'nin karşı çıkma gerekçesi neydi? Ayrıca kendisi hakkında da biraz bilgi verebilir misiniz?

Avram Galanti, 1492'de Endülüs'ten Anadolu'ya göç etmiş Sefarad Yahudilerindendir. 1873 yılında Bodrum'da doğdu. Eğitimine Yahudilerin kurduğu terakki okulunda başladı. Türkçe, Arapça ve Fransızca öğrendi. Eğitimini tamamladıktan sonra önce Rodos ardından İzmir'de öğretmenlik yaptı. İttihat ve Terakki Cemiyeti

içinde faaliyet gösterdi. Yahudileri cemiyete kazandırmak için Filistin ve Kahire'de bulundu. Amerika Büyükelçiliği kendisine Amerika'da yaşayan Yahudilere hahambaşı olma teklifinde bulundu. Fakat o, Osmanlı topraklarında yaşayacağını ve burada ölmek istediğini ifade ederek kabul etmedi. Cumhuriyet döneminde harf inkılabı konusundaki düşüncelerinden dolayı Ankara hükümeti Galanti'ye soğuk davrandı ve aktif görev vermedi. Bir süre sonra da üniversiteden uzaklaştırıldı. 1943'de Niğde milletvekili olarak meclise girdi. İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra cumhurbaşkanı tarafından İsrail'e davet edildi. Fakat o bir kez daha, "Vatanımda ölmek istiyorum." diyerek daveti reddetti. 1961 yılında vefat etti ve Arnavutköy'deki Musevî Mezarlığı'na gömüldü. Çoğu dil konusunda olmak üzere çeşitli eserleri vardır.

Galanti'nin harf inkılabı hadisesiyle alakalı oldukça enteresan tespitleri olmuştur ki bunlarda ne kadar isabetli olduğu da görülmüştür. Bakü'de yapılan bir Türkoloji Kongresi'de küçük bir gurubun Latin harflerine geçilmesi konusunda aldığı karara yerinde mütalaalar ile karşı çıkarken, Türkçenin gelecekteki yerini de işaret etmişti. Şöyle ki:

> Bu kararla Türkçe, âdî bir iş lisânı derecesine indirilecek, yani halk arasında aile ve iş mektupları teâtî etmeğe yarar bir vasıta olacakdır. O halde, Türkçenin inkişâfı, ilim lisânı derecesine is'âdı (yükselmesi) için, milletçe ve hükümetçe sarf edilen gayret nerede kalıyor?

O, Arapçadaki harf ve imlanın zorluğu ve bunların terakkiye mani olacağını söyleyenlere ise şu sözlerle karşılık veriyordu:

> Harf ve imlâ meselelerinin mûcib-i terakkî olduğunu iddiâ edenlerin iddiâlarını tedkik ve bunların haklı olmadıklarını âtîdeki misaller ile isbat edelim: Fransızca elifbâ, Türkçe munfasıl elifbâdan daha zordur. Fransızca imlâ, halihazırdaki Türkçe imlâdan kolay değildir. İngilizce kırâat ve imlâ bazı hallerde Türkçe kırâat ve imlâ kadar zor ve bazı durumlarda daha da zordur. Japoncada harf yazısı yoktur. Japonların yazısı

> kısmen resim yazısı ve kısmen hece yazısıdır ki kullandığımız yazıdan, nisbet kabul etmez derecede, zordur. İlk iki devlet, kırâat ve imlâ zorluğu yüzünden acaba ilerleyememişler mi? Ya Japonya'ya ne diyelim? Yazısı resim yazısı olan Japonya ile yazısı harf yazısı olan İspanya arasında bir mukayese yapsak, terakkiyi İspanya'da değil Japonya'da görürüz. Bundan anlaşılıyor ki, terakkî mutlak Lâtin harfleri ile elde edilemez.

Şu sözler, tam bir gerçeğin ifadesi değil midir?

Gerçekten de Galanti'nin işaret ettiği hususlar bugün daha iyi anlaşılıyor. Fevkalade tespitler. Bu durumda şöyle düşünelim, yavaş yavaş bir geçiş sağlanamaz mıydı? Bu takdirde bahsettiğiniz olumsuzluklar ortaya çıkmamış olurdu!

Haklısınız. O zaman bunu anlamak da anlatmak da mümkün olabilirdi. Asıl maksat tarihle ve dinle bağları kesmek olmasa, kanun tedrici bir surette uygulanabilirdi. Eski yazılı kitap okuyanlara bir şey yapılmazdı. Açılan mekteplerde eğitim yeni harflerle olacağından bir dönem sonra insanlar bunu mecburen öğrenmek durumunda kalacaklardı. Okuyanlara ağır baskılar uygulanmayacak ve düşmanlıklar husumetler oluşmayacaktı. İnsanlar bölünmeyecekti. Oysa kanunda eski yazının tamamen yasaklanması ve eski yazılı kitaplar bulunduranların cezalandırılacak olması bir tarih ve kültür kıyımını beraberinde getirmiştir. Bir anlamda ailelerden başlayarak millet, köküne kibrit suyu dökmek durumunda kalmıştır.

Bakınız sadece tırlarla Bulgaristan'a hurda kâğıt fiyatına satılan belgeler, Osmanlıların hazine-i evrak diyerek asırlarca sakladıkları ve korudukları tarih, kültür hazineleri ve bu milletin tapu senetleri idi. İbrahim Hakkı Konyalı Bey, 4 Haziran 1931 tarihli *Son Posta* gazetesinde yazdığı yazısında eski eserlere reva görülen hazin manzarayı şu ifadelerle anlatıyordu:

> Koridor harman halinde dökülmüş kâğıtlarla dolu idi. Arkada yüzlerce torba kâğıt yığılmıştı. Torbaların üzerine çıktım. Çok

> kıymetli vesikalar, defterler göze çarpıyordu. Taşınırken binlercesi yollara saçılmıştı. Hatta Muallim Cevdet Bey bunların bir kısmını, elinde gördüğü çocuklardan beşer kuruşa satın almıştır. Bu belgeler, sadece Osmanlı Devleti'nin değil bugün onun bıraktığı coğrafyada hüküm süren elliden fazla devletin tarihî, idari, mali, siyasi ve kültürel tarihini ortaya koyacak vesikalardı. Bunları sadece yok etmekle kalmıyor, okuyacak ve değerlendirecek nesilleri de kurutuyorduk.

Bu uygulamanın ortaya çıkardığı manzarayı meşhur İngiliz Tarihçisi Arnold Tonybee *A Study of History* isimli kitabında değerlendirirken, "Türkler harf inkılâbıyla kendi kaynaklarına el atmak hususunda yabancılardan farksız oldular" demekte ve şöyle devam etmektedir:

> Günümüzde Hitler, kendi düşüncesine karşı olan bütün ilmî hazineleri kökten yok edip kaldırmanın yolunu tutmuş ise de matbaa sayesinde bu düşüncesini gerçekleştirememişti. Türk hükümeti ise bu hedefe ulaşmak noktasında en başarılı ve en akıllı yolu seçmiştir. Alfabenin değişimi ile Türk kütüphanelerini yakmaya lüzum kalmamıştır. Çünkü harf inkılâbıyla bu hazineler örümceklerin yuva yaptığı raflarda kapanıp kalmaktan başka bir şeye yaramayacaktır. Ancak çok yaşlı hocalar ve ihtiyarlar, onları okumak lüzumunu hissedecektir.

Dil konusunda yaşananlar gerçekten hazin bir manzara! Peki bu hadiseyi bizim aydınlarımız nasıl değerlendirdiler? Neler söylediler? Bir değerlendirme yapar mısınız?

Mehmet Kaplan, Peyami Safa ve Nihad Sâmi Banarlı Bey gibi dil ve edebiyat uzmanları "Öztürkçecilik" adı altında yapılanların dilimizi fakirleştirdiğinde ittifak halindedir. Bunlar topyekün harf devrimine karşı olmasalar da yapılış şeklinin fena işlediğine ve ideolojik saiklerle dile korkunç bir kıyım yapıldığına inanmaktadır.

Bir defa harf inkılabı yapılırken kurulan dil komisyonları aracılığıyla hızlı ve gelişigüzel kararlar alınmıştır ki bu fevkalade

hatalıdır. Zira lisan, üstünkörü ve aceleyle alınan kararları affetmez. Türkçenin tekâmülü ve geliştirilmesi ancak edebiyatçılar sayesinde tedricen sağlanabilir. Belli bir metot ve prensip dâhilinde yapılması gerekir. Oysa komisyonda bulunanlar dil devrimlerinde hangi kelimelerin hangi ölçüye göre tasfiye edileceği, yerlerine ne konulacağı nerede öz Türkçe, nerede Arapça ve Farsça, nerede Frenkçe, nerede Latince ve Yunanca kelimelerin kullanılacağını dahi bilmiyorlardı. Bu durum Peyami Safa'nın ifadesiyle, "Türkçeyi, bahçıvansız bahçenin ısırgan otlarının istilasına uğraması gibi yabancı kelimelerin işgaline maruz bırakacaktı". Nitekim öyle de oldu. Arapça diyerek "mülakat'" atılırken yerine Fransızca "röportaj" yine Arapça mülhid kelimesinin yerine Fransızca ateist ve tehir yerine rötar konulması gibi binlerce kelime dilimizi işgal ederken hiç önemsenmedi.

Kelimeleri yerli yersiz atmayı ahmak bir adamın cebindeki parayı yola saçıp beş parasız kalması gibi değerlendirmelidir. Hâlbuki paranız ne kadar çoksa işinizi o kadar rahat görürsünüz. Kelimeniz ne kadar çoksa kendinizi o kadar rahat ifade edersiniz.

Bu itibarla Cumhuriyet tarihi boyunca tartışmaların odağında kalan konuların başında dil meselesi gelmiştir. Dilimiz üzerinde yapılan tahribat son bulmazken işe sahip çıkanların üzüntüleri ve dertlenmeleri de hep devam etmiştir.

Hatta zamanında bu meselenin uzun müddet gündemde tutulmasını eleştirenlere karşı son meşhur divan şairimiz Yahya Kemal Bey: "Lisan bahsi açıldıkça hâlâ mı o bahis diyerek bezginlik gösterenler, bana, acınmaya layık, gözlerini gaflet bürümüş, en zavallı kayıtsızlar gibi görünüyorlar. Vatan bahsi açıldığı bir yerde 'hâlâ mı o bahis' diyecek bir Türk, menfur bir kayıtsızlık göstermiş sayılır. Bu telakki, lisan bahsine olan kayıtsızlığa karşı da bu derece variddir." derken dile karşı saldırının vatana saldırı, dile yapılan hücumlara karşı lakayt durmanın da vatana saldırılar karşısında sessiz kalmak kadar ihanet olacağını ifade etmektedir.